

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt / Vol: 7, Sayı/Issue: 3, 2018

Sayfa: 2131-2141

Received/Geliş: Accepted/Kabul:

[18-07-2018] – [25-09-2018]

Temettuat Defterlerinin Hazırlanmasında İmar Meclisleri'nin Rolü*

Tahir BİLİRLİ

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Dr., Karabuk University, Faculty of Literature, Department of History

Orcid ID: 0000-0001-5275-4654

tahirbilirli@karabuk.edu.tr.

Öz

Tanzimat'la birlikte, Osmanlı Devleti'nin yeniden kalkınmasını gerçekleştirmek, öncelikle ülkenin içinde bulunduğu durumun genel olarak bilinmesine bağlıydı. Bu çerçevede devlet taşranın çeşitli bölgelerinden ikişer vücut ve kocabaşı Dersaadet'e çağırarak bölgelerinin durumları hakkında detaylı bilgiler almıştır. Vücut ve kocabaşların verdiği bilgilerin yerinde incelenerek belirlenmesi için de Tanzimat'a dahil olan bölgelerde İmar Meclisleri adı altında meclisler oluşturulmuştur. Vücut ve kocabaşların hemen hemen hepsinin dile getirdiği en önemli sorun verginin yeniden düzenlenerek adil bir şekilde alınması idi. Bunun yapılabilmesi için de öncelikli olarak ahalinin ve reayanın elindeki temettunun miktar ve niteliğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı vali, defterdar ve kaymakamlar bölgelerinin temettuatlarının belirlenmesi için görevlendirilmiştir. Daha önceki başarısızlığın sebebi olarak gösterilen memurlar yerine yerel yöneticiler bu iş için görevlendirilmiş, bu kişilerin denetimi, işin sürekliliğinin sağlanması ve kısa sürede tamamlanması işi de İmar Meclisi memurlarına verilmiştir. Kendilerine verilen talimatlarda bu işe doğrudan müdahil olmayacaklar, geri planda işin güvenilir bir şekilde bitirilmesini sağlayacaklardır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Temettuat, İmar Meclisleri, Vücut ve Kocabaş, Osmanlı Devleti.

Roles of Development Councils in Preparation of Dividend Books

Abstract

The recovery of Ottoman Empire with Tanzimat Reform relied heavily on knowing the current state of the country. Within this scope, the government gathered detailed information by calling two for each delegates (vücut ve kocabaşı) from each region to Dersaadet. Development Councils were opened in regions where Tanzimat Reformation was performed. The most important problem pointed out by vücut ve kocabaşı was the fair distribution of the taxes. For this to be carried out, the dividend amounts and qualities of the people should had to be known. Therefore, governors, treasurers and district governors were assigned to determine the dividends of regions. Local governors replaced the previous officials who were seen responsible for the failure and Construction Councils made the supervision of these officials. They did not play a prominent role in the progress but they were the responsible ones in the background.

Keywords: Tanzimat Reformation, Dividend, Construction Councils, Vücut ve Kocabaş, Ottoman Empire.

* Bu makale 14-17 Ekim 2015 tarihinde Sakarya'da gerçekleştirilen Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Giriş

Tanzimat Fermanı'nda vergilerin düzenli ve adil bir şekilde toplanması hususlarında söz verilmesine rağmen Tanzimat sonrasında yapılan düzenlemeler istenilen neticeleri verememiştir. Verginin adil toplanabilmesi halkın elindeki mal varlığının tam olarak bilinebilmesine bağlıydı. Dolayısıyla bu konuda bir araştırma yapılması gerekliydi ve bunun için 1845 yılında "Tensikât-ı mülkiye" çerçevesinde bir Temettuat Tahriri gerçekleştirildi. Yine bu çerçevede halkın durumunun çok yönlü olarak araştırılması için geçici olarak İmar Meclisleri tertip edildi. Bu bağlamda bu çalışmada temettuat tahriri sırasında İmar Meclislerinin ne derece rol aldıkları, Temettuat defterlerinin oluşturulmasında ne gibi katkılarının olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Temettu "kâr" etmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Temettuat ise "kârlar, kazançlar" anlamına gelmektedir (Develioğlu, 1996:1073). Tanzimat döneminde, daha önceleri değişik adlarla alınan örfi vergilerin yerine tek bir vergi olarak koyulan temettuat vergisi tüccar, esnaf, köylü, şehirli hane reislerinin yıllık kazançları üzerinden alınan vergidir (Pakalın, 1983:453). Temettuat tahrirlerinin kaydedildikleri defterlere Temettuat Defterleri denir. Kaza, köy gibi iskân merkezleri hane hane ele alınarak herkese ait şahsi mal varlığı, emlak, arazi, hayvanat, ürün vb. bilgiler bu defterlere kaydedilmiştir. 1256-1261/1840-1845 tarihleri arasında toplam 17.747 adet defterin tahriri yapılmıştır (Arşiv Rehberi, 2010:248). XIX. Yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve ticari hayatı gözler önüne seren bu defterler, içerik bakımından Tapu Tahrir defterlerinden daha zengindir (Serin, 1998:721).

Temettuat tahririnde önemli rol oynayan İmar Meclisleri 1845 yılında bir nevi teftiş işlevi gören ve yaklaşık bir yıl süren kurullardı. İmar Meclislerinde askeriye, ilmiye ve mülkiye sınıflarına mensup üç kişi ile birer kâtip görev yapmıştı. Meclislerin görev yerleri daha ziyade Tanzimat'ın uygulandığı Anadolu ve Rumeli'den birkaç eyaletin birleştirilmesi ile oluşturulan yerlerdi. Anadolu'da beş, Rumeli'de de beş olmak üzere toplam 10 İmar Meclisi oluşturuldu. İmar Meclisi üyeleri ya bizzat görev yerleri olan kazalara giderek ya da kaza ileri gelenlerini merkeze çağırarak görevlerini ifa etmişlerdi. Görev süreleri yaklaşık bir yıl sürmüş bu süre içerisinde yerel yöneticileri, vücûh¹ ve kocabaşlar² ile görüşüp kendilerine verilen talimatname gereği halkın taleplerini raporlar haline getirerek Meclis-i Vâlâ'ya sunmuşlardı.

¹ "Bir memleketin ileri gelenleri, (eşraf)" (Develioğlu, 1996:1386).

²Kocabaş; "Osmanlı toplumunda belirli bölgelerdeki Hristiyan tebaanın önde gelen, tanınmış, bazı hallerde kendilerine danışılan bir nevi ihtiyar heyetini oluşturan sivil temsilcilerin başı durumundaki kimseleri ifade eder." (DİA, 2002:140-141).

1. Devleti Temettuat Tahririne Götüren Sebepler

Devlet gelirlerinin büyük bir kısmını tarımsal üretimden alınan oşür vergisi oluşturmaktaydı. Bunun yanında şehirlilerden alınan ihtisap vergisi, gayri Müslimlerden alınan cizye vergisi devletin diğer gelir kaynaklarıydı. Osmanlı Devleti gelirlerinin önemli bir kısmını dirlik olarak ya şahıslara ya da vakıflara bırakmıştır. Hazine tarafından alınan gelirlerinin tahsilini ise kalabalık bir bürokrasi ihtiyaç duymayacak şekilde mukataa olarak organize etmişti. Böylece devlet gelirlerini mültezimlerle paylaşmak zorunda kalıyordu (Güran, 2006:66).

Sınırlı gelir kaynakları, harcamalarında sınırlı olması nedeni ile devlet açısından problem oluşturmuyordu. XVI. yüzyıldan itibaren devletin en önemli harcaması gittikçe artan Yeniçeri ordusuna yapılan harcamalardı. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda savaflara bağlı olarak artan harcamalar mevcut vergilerin daha büyük bir bölümünü hazineye aktarmak ya da malikâne ve esham gibi yöntemlerle gelecekteki gelirlerini önceden tahsil etmek şeklinde olmuştu (Güran, 2006:65). XIX. yüzyılda yeni ve modern ordu kurma girişimleri merkezi hazinenin gelir ihtiyacını daha da artırdı. Bu ihtiyacı karşılamak için yönetim gelir ihtiyacını geleneksel mali yapı içerisinde çözmeye çalışmış, müsadere, tağşiş, miri mübayaa ve ticari tekeller oluşturarak kısa sürede mali kaynak yaratma yöntemine başvurmuştur. Ancak bu uygulama uzun dönemde başta tarım olmak üzere ticaret ve sanayi ile ilgili grupları olumsuz etkileyerek üretim faaliyetlerinden büyük ölçüde kopardı (Güran, 2006:66).

XIX. yüzyılın ilk yarısında Mısır Sorunu'nun halledilemeyip giderek büyümesi, Humus, Belen, Konya, Nizip yenilgisi ve ardından donanmanın Kaptan-ı Derya tarafından Mısır'a götürülmesi devleti mali açıdan büyük bir yıkıma götürmüştü. Avrupalı devletlerin de müdahil olması ile durum uluslararası bir sorun haline aldı. Mısır Sorunu'nun yanında tamamen serbest hale gelen İngiliz mamul mal ihracı yoğun olarak yaşanması (Quataert, 2012:732) sonucu olarak 1838 yılında Balta Limanı Ticaret Anlaşması'nda İngiltere'ye tanın haklar 1840 yılında diğer Avrupa ülkelerine de tanındı. Böylece devlet açık bir pazar haline geldi. Yerli malların yerini giderek artan bir hızla yabancı mallar almaya başladı. Bu durum belirli bir kalitenin üstünde üretim yapamayan küçük üretici ve zanaatkarları ekmeğinden ederek, devletin vergi gelirlerinin düşmesine sebep oldu.

XIX. yüzyılın ilk yarısındaki bu uygulamaların olumsuz sonuçlarını gören ve daha köklü ve uzun dönemli bir reform programına olan ihtiyacı anlayan devlet, Tanzimatla birlikte yeni bir yapılanmaya giderek mali yapısında da bazı köklü düzenlemelere gitti. Tanzimat yönetimi geleneksel mali sistemi değiştirerek hem eski gelir kaynaklarını yeniden düzenleme hem de yeni gelir kaynakları oluşturmaya çalıştı (Güran, 2006:66). 1840 yılında alınan bir

kararla daha önce devlet gelir ve giderlerinin belirli bölümlerini kontrol eden Mansure ve Redif Hazineleleriyle Hazine-i Amire'nin ilgası ile Maliye Hazinesi tüm devlet gelir ve giderlerini yöneten tek hazine haline getirildi (Güran, 1989:7). Bu şekilde Tanzimat yönetimi Tekâlif-i Örfiye adı altında birçok türü ve tahsil şekli olan çeşitli vergileri birleştirerek ve daha da basitleştirerek ödeme gücüne dayalı tek bir vergi sistemi getirmeye çalıştı (Güran, 2006:66).

Tanzimat Fermanı'nda iltizam sisteminin zararlarından, ahaliyi uğrattığı zulümden ve devlete hiçbir yararı olmadığından bahsedilerek kaldırılacağı işaret edilmişti. Ayrıca yeni vergilendirme sisteminden de bahsedilerek halkın gelir düzeyine göre vergi alınacağından bahsedilmişti. Ancak devletin elinde bunları programlı bir şekilde uygulayacak bir müfredatı da bulunmamaktaydı (Çakır, 2012:12). Öncelikli olarak vergilerin adil bir şekilde alınabilmesi için nüfus ve mal-mülk sayımının yapılması gerekmektedir. İlk iş olarak iltizam usulü kaldırılarak halkın gelir düzeyini tespitinde ve vergilerin tahsili işlerinde görevli "muhasıllık emvâl" adı ile taşrada yeni memuriyetler oluşturuldu (Akyıldız, 1993:111). Muhasıllara gittikleri yerlerde Tanzimat'ı anlatmak ve meclisleri oluşturmak dışında, kamu gelirlerinin toplanmasıyla ilgili olarak önemli görevler verilmişti. İltizam defterlerine kayıtlı bütün malların tahsili görevi muhasıllara devredilmişti. Muhasılların vergi toplamak dışında önemli bir görevleri de yanlarındaki kâtiplerin de yardımı ile nüfus ve emlâk sayımı yapmak olarak belirlenmişti (Çakır, 2012:43). Muhasıllara verilen talimatname gereği herkesin isim ve şöhreti, sahip oldukları bütün mal varlıkları, ne kadar emlâk ve arazi olduğu, arazilerinin ne kadarının ekildiği veya nadasa bırakıldığı, bağ ve bostanı, her türlü hayvanı, tüccar ve esnafın bir senede tahmini olarak ne kadar ticaret ve geliri olacağı incelenerek tahriri yapılacaktır. Ancak bu sayımda yapılan yolsuzluklar ve uygunsuzluklar nedeniyle bu tahrirler itibara şayan görülmemiştir (Öztürk, 2003:289).

Devletin kalkınmasını gerçekleştirmek için öncelikle ülkenin içinde bulunduğu durumun genel olarak bilinmesi gerekmektedir. Vergide servet esasına göre istisnasız herkesin bir nispet altında devlete vergi ödemesi için alınacak tedbirler, Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve bu müzakereler sonucunda vergilerin ve tahsil usulünün tespiti için her şeyden evvel emlâk ve nüfus tahriri yapılmasına ve taşradan ahalinin ileri gelenleri çağrılarak durumun soruşturulmasına karar verildi (BOA. MVL.d. 470 s. 14).

Bu çerçevede devletin çeşitli bölgelerinden vücûh ve kocabaşlardan ikişer kişi Dersaadet'e çağrılarak taşranın durumu hakkında detaylı bilgiler alındı. Yine vücûh ve kocabaşların verdiği bilgilerin yerinde incelenmesi için Tanzimat'a dahil olan bölgelerde İmar Meclisleri adı altında meclisler oluşturuldu (BOA. İ. MSM. 3/36 21). Vücûh ve kocabaşların hemen hemen hepsinin dile getirdiği en önemli sorun verginin yeniden düzenlenerek adil bir şekilde alınması idi (BOA. A. DVN. 12/37; Takvim-i Vekâyî, No: 287:1). Bunun yapılabilmesi için de öncelikli olarak ahalinin ve reayanın elindeki

temettunun miktarının ve niteliğinin belirlenmesi gerekmektedir (BOA. MVL.d. 470:52). Bundan dolayı vali, defterdar ve kaymakamlar bölgelerin temettuatlarının belirlenmesi için görevlendirildi (BOA. İ. MSM. 4/58 lef 7).

Tensikât-ı mülkiye gereği alınan kararlar aşamalı olarak uygulamaya sokuldu. Bunun için ilk aşamada yapılması gerekenler belirlendi. İkinci aşamada İmar Meclislerinin kurulmasına; üçüncü aşamada vücûh ve kocabaşların Dersaadet'e çağrılarak dinlenilmesine karar verildi. Dördüncü aşamada vücûh ve kocabaşların vermiş oldukları bilgiler doğrultusunda belirlenen problemlerin çözümü için birinci aşamada yapılması planlanan temettuat yazımının başlanmasına karar verilerek İmar Meclisi memurları görev yerlerine tahkikatlar için gönderildi. Temettuat yazımının yapılmasına vücûh ve kocabaşların Dersaadet'ten ayrılması beklenilmeden vali, defterdarlar ve kaymakamlara yazılan bir yazı (BOA. A.MKT. 25/46.) ile hemen başlanması istenildi (BOA. MVL.d. 470:37).

Örneğin Sadrazam Rauf Paşa'nın 27 Haziran 1845 tarihinde Tırhala Kaymakamı Tayyar Paşa'ya yazdığı emirnamede şu ifadeler yer almaktadır:

Ülkenin kalkınması için memleketin genel durumunun etraflı bir şekilde araştırılması hususunda Anadolu ve Rumili'nde İmar Meclisleri oluşturulmak üzere İstanbul'da vücûh ve rüesâ-yı reaya toplanmıştır. Meclis-i Vâlâ'da bunların takdim ettikleri layihalar mütalaa edilmiştir. En çok talep edilen vergilerin tesviyesi konusu ahalice önemli olup, adil bir şekilde alınması ahali tarafından talep edilmektedir. Gerekli olan şeylerin düzeltilmesi için oluşturulan İmar Meclisi memurlarına ülkenin imar durumu havale edilmiştir. Vergilerin adil bir şekilde alınması hususunda şimdiye kadar istenilen netice alınmadığından tebaanın durumu, temettu ve ticaretlerinin ortaya çıkarılması gerekli görülmüştür. Temettuatlarının gerçek durumunu ortaya koymak için İmar Meclisi memurları ile her bir eyaletin müşir ve kaymakamı vasıtası ile uygulanacaktır. Yapılacak tahkikata İmar Meclisi üyelerinin yalnızca nezaret etmeleri uygun görülmüştür. İmar Meclisi memurlarının ne suretle hareket edecekleri, ahali ve reayaya ne şekilde ilan edecekleri, işlerinde gayret edenlerin mükâfatlandırılacağı, tam aksi davranışların cezalandırılacakları talimatnamelerinde yazılı olduğunu ifade edilmiştir. Ardında mal ve vergilerin 1261/1845 ve 1262/1846 senesinde ne şekilde toplanacağı temettuarın nasıl belirleneceği ifade edilmiştir (BOA. A. MKT. 24/36).³

2. Temettuat Tahririnin Yöntemi

Tanzimat'ın başında temettuatın ortaya çıkarılması için muhassıllar eliyle tahrir-i emlâk ve arazi çalışması yapılmış ise de yolsuz ve uygunsuz davranışlar nedeniyle başarılı olunamamıştı (Efe, 2002:109-111). Ancak bu sefer iş daha sıkı tutulacaktır. Ahalinin emlâk ve akarı ve bunlardan

³ Sadrazam Rauf Paşa'nın 27.06.1845 tarihinde Tırhala Kaymakamı Tayyar Paşa'ya yazdığı emirnamedir.

meydana gelen temettuatları, tüccar ve esnaf sınıfının yıllık temettuatı, ziraatçının her sene ne kadar ve ne cins öşür verdiği, vergi vermeyen kişilerin miktarı detaylı bir şekilde araştırılacaktır. Yapılacak tahrirata örnek olarak hazine tarafından oluşturulan defterler mahallerine gönderilerek, bu örnek defterlere uygun olarak temettuat tahririnin yapılması istendi.

Vali, defterdar ve kaymakam bizzat idareleri altında bulunan kazaların müdürleri, meclis azalarını eyalete çağırarak herkesin durumlarına, temettuatlarına bağlı olarak vergi alınacağı, bundan maksat ülkenin kalkınmasının sağlanacağı kendilerine ifade edilerek bu iş için de ayrıca memurlar gönderilmeyerek kendilerine havale edildiği bildirildi. Devletin bu kadar önemli bir işi kendilerine havale etmesi, devletin kendilerine güvendiğini, itimat ettiğinin gösterilmesidir. Bu güvenin karşılığında, kıymetinin bilinerek, yapılacak olan işin tekrara hacet bırakılmadan doğru ifadeler ile yapılması istendi. Ayrıca her kim emlak ve temettu ve ticaretini gizleyip hakkaniyete aykırı ifade verip hareket eder ve bu durum daha sonra ortaya çıkarılırsa kesinlikle şiddetli bir ceza ile cezalandırılacaktır denilerek vali, defterdar ve kaymakamlar uyarıldı (BOA. İ. MSM. 4/58 lef 7.).

Kaza müdürleri ile kaymakamların idaresi altında bulunan kaza müdürleri her köyün imam, muhtar ve kocabaşlarını kaza merkezine getirterek bu iş için üzerlerine vazife olan memuriyetlerini kendilerine ifade ve beyan edeceklerdi. Her karyenin imam ve muhtarı, reaya bulunan yerlerin papaz ve kocabaşları ziraat müdür ve vekilleri nezaretinde tahrir eşlik edeceklerdi. Bu kişiler tahrir olunan defterlerin altına imzalarını atıp veya mühürlerini basarak tâbi oldukları kaza müdürlerine, o da bizzat idare olunan sancak kaymakamlarına, o da vali veya defterdara ulaştıracaktı. Burada defterler birbirine karıştırılmadan her karyenin defteri kendi kazası ile torbalara konularak maliye hazinesine gönderilecekti. Vali ve defterdarlar tarafından tahrir yapılan bölgelere adamlar gönderilerek tahririn istenilen şekilde yapılıp yapılmadığı kontrol edilecekti. İçlerinde şüpheli olanları tespit edilir ise kaza müdürü ile o yerlere gidilerek tahrir olunan emlak ve araziye bakılacak, tüccar ve esnafın temettuatlarının gerektiği gibi kaydedilip edilmediği incelenecekti. Haksız bir şekilde beyan verenler valiye bildirilecekti (BOA. İ. MSM. 4/58 lef 8; A. MKT. 58/08).

3. İmar Meclisleri'nin Tahrirdeki Rollerini

Vali ve defterdarlara gönderilen emirden anlaşıldığı üzere tahkik-i temettuata İmar Meclisi memurları tarafından nezaret edilmiştir. İmar Meclisi memurları memuriyetleri gereği ülkenin kalkınmasının gerçekleştirilmesi için sancak sancak dolaşacaklarından temettuat tahriri yapılacak yerlerde İmar Meclisi memurlarının bulunup bulunmadığına göre tahririn ertelenmesinin veya buldukları sancaklara gönderilmesinin söz konusu olamayacağı ifade edilmişti. Hazırlanan temettuat defterlerinin defterdar ve kaymakamlar aracılığı ile süratle İstanbul'a gönderilmesi gerekmektedir. İmar Meclisleri hangi sancakta bulunur ise bulunsun meclis memurları o sancağın temettuat tahririne eşlik edecekler, kendilerinin

bulunmadıkları yerlerin temettuat tahrirleri yapıldı ise bu defterler, İmar Meclisi memurlarına gösterildikten sonra Dersaadet'e gönderilecekti. Bir de İmar Meclisi memurlarının görev yerlerine ulaşmasından önce tanzim ve takdim edilen defterler hangi yerin defteri ise daha sonra tetkiklerin yapılacak olmasından dolayı bu defterler İmar Meclisi memurları tarafından incelenecektir (BOA. İ. MSM. 4/58 lef 8; BOA. A. MKT. 58/08).

İmar Meclisleri yapacakları tahkikatlarla eksiklikleri tespit edecekler, yanlış yapanları uyararak doğru bir şekilde neticelenmesini sağlayacaklardır. Bunu yapmayanların durumunu hızlı bir şekilde İstanbul'a bildireceklerdir. İmar Meclisi memurları bir sancağın tahkikatını tamamlayıp sonlandırdığı takdirde vakit kaybetmeksizin sırası ile diğer sancağa gidip memuriyetlerini icra etmeleri gerekeceğinden, temettuat defterlerinin İmar Meclisi memurlarının başka bir sancağa gitmelerine kadar bitirilmesi gerekmektedir. Ancak bazı kazaların defterleri yetiştirilemediği durumlarda, bu kazaların defterleri için İmar Meclisi memurlarının tevkifi olamayacağından müşir ve mutasarrıf tarafından Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmek üzere bu durum ifade edilecektir. İmar Meclisi memurları görevlerini sırası ile sancaklara giderek yapacaklarından memurların gitmedikleri yerlerin temettuat tahriri geciktirilmeyecektir. Vilayetin mutasarrıf, defterdar ve kaymakamları tarafından temettuat tahririnin icrasına bakılmasına önem gösterilecektir. Bu şekilde hazırlanan defterlerin kazalarına İmar Meclisi memurları ulaştıklarında ise bu defterlerin tetkikati kendileri tarafından yapılacaktır (BOA. MVL.d. 470:68-69).

Bunların dışında 11 Eylül 1845 tarihinde Meclis-i Vâlâ tarafından temettuat tahriri konusunun önemi hususunda kaleme alınan layiha ile defter örneği, işlerinin hatırlanması ve kolaylaştırılması için bütün İmar Meclisi memurlarına gönderildi. Temettuat tahriri konusu her ne kadar mahalli memurlar tarafından tesviye ve icra olunacak ise de İmar Meclisleri'nin de bu konuda onlara eşlik etmesi gerekecekti. Gönderilen layiha ve defter örneğinin birer kütası ile memurlara yazılan tahriratın birer örneği de bölgelerin devlet ricaline gönderildi. Bu durumun önemine binaen tam ve kusursuz olarak ehemmiyet gösterilmesi İmar Meclisleri'nden istendi. Ayrıca hazırlanacak defterlerde yanlışlıklar yapılmaması, müşkül durumların olmamasına nezaret ve dikkat etmeleri istendi (BOA. MVL. d. 658:13).

Temettuat defterlerinin oluşturulup tamamen gönderilmesinden sonra bu defterlerin yekünü anlaşılıp, varidat ve masrafların tamamı ortaya çıkıp, buna göre temettuatın yüzde kaç kuruş vergi bedeli tahsis edildiği anlaşıldıktan sonra verginin adil bir şekilde yeniden düzenlenmesine bakılacaktır. Bu defterlerin mahallerinden tanzim edilip gönderilmesi 5-6 ayı alacaktır. Bu işin bitimine kadar Meclis-i Vâlâ tarafından neticelendirilmesi sonrası 1262/1846 senesinde yapılacak vergi dağılımı yeni usüle göre uygulanabilecektir. Ahalinin maddi durumunun belirlenmesi her mahallin

muhtaç olduğu yardımın belirlenebilmesine bağlıdır. Bu durum da İmar Meclisi memurlarının talimatlarına derc edilip kendilerine ifade edilerek havale edildi (BOA. MVL.d. 470:84-85).

İmar Meclisleri'nin temettuat yazımında ne şekilde yer alacakları yukarıda ifade edilmiştir. Yukarıdaki ifadelerden İmar Meclisleri'nin görevinin temettuat tahririne doğrudan katılmayıp, geri planda işlerin sağlıklı bir şekilde yürütmesini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı temettuat defterlerinde İmar Meclisi memurlarının isim ve mühürleri bulunmadığı gibi yapılan yazışmalarda da fazla yer almamıştır.

4. İmar Meclislerinin Yazışmalarına Yansıyan Unsurlar

İmar Meclisleri görev yaptıkları bölgelerde kendilerine verilen talimatnameler gereği tarım, ticaret, hayvancılık, madencilik, eğitim, alt yapı, evlilik vb. birçok konuda tahkikatlar yaptılar. Bu tahkikatlar sırasında bölgeden bölgeye değişen birçok sorunla karşılaştılar. Temettuat defterlerinin hazırlanması sırasında da bölgelere göre farklı durumlarla karşılaşmışlardı. Ankara İmar Meclisi memurları çiftlik sahiplerinin tohumlarının vergiden düşürülerek geri kalanın temettuat defterlerine temettu olarak işlenmesi istekleri ile karşılaşırken Konya'da varlıklı bir mahallenin temettunun az gösterilmesinin sebepleri İmar Meclisleri tarafından izah edilmeye çalışılmıştır. Maden-i Hümâyûn'a bağlı Çarsancak kazasında da Tanzimat'a karşı halk ayaklanmasının bastırılmasından sonra temettuat tahririnde ve Tanzimat'ın bölge insanlarına anlatılması yönünde Diyarbakır Valisi tarafından İmar Meclisi'nden talepte bulunulmuştu. Bu gibi İmar Meclislerinin yazışmalara yansıyan sınırlı sayıdaki konular aşağıdaki gibidir.

Ankara ve Sivas İmar Meclisi tarafından Ankara'daki bazı çiftlik ve benzeri şeylerin sahiplerinin temettuat tahririnde masraflarının çıkarılması hususundan dolayı, bundan sonra gönderilecek defterlerin üzerlerinde olacak şerhlerin tahrir sebebi ve keyfiyetinin beyanına dair bir mazbata gönderildi (BOA. A. MKT. 26/37). Bu mazbataya göre Ankara'da bazı çiftlik sahipleri çiftliklerini ortakçı ile ekip biçmekte olduklarından mahsulleri sermaye tohumu olmasıyla mahsullerinin çıkarılmasından sonra geri kalanı temettu olarak kaydedilmesi isteğinde bulunmuşlardı. Kendileri o tarafta hatırlı kimselerden olarak temettu tahririnde kendilerine hanel gelmemek üzere çiftliklerinin temettuatı tahririnde masraflarının çıkarılmasından bu tohumların durumu isimleri üstlerine yazılarak verilmesi ifade edilerek kendileri iskân edilmiştir (BOA. MVL.d. 658:34).

Ankara ve Sivas İmar Meclisi reisi Tosun Paşa, 28 Ağustos 1845 tarihli mazbatasında, Ankara kazalarının meclisleri vilayet meclislerine davet edilerek imar ve temettuat durumları defter defter kaleme aldırıldığını ifade etmektedir. Yine kazaların imarına dair isteklerini içeren bir takım mazbata ve keşif defterlerini takdim ettiklerini Meclis-i Vâlâ'ya bildirdi (BOA. A. MKT. 27/40). Tosun Paşa'nın bu mazbatasını İmar Meclisi memurlarının

temettuat tahririnde doğrudan rol almalarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Ankara Valisi Vasıf Paşa, Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği mazbatada temettuat tahririnin Ankara İmar Meclisi memurları ile Ankara Meclisi üyeleri tarafından bizzat gönderilen numuneye göre tanzim edildiğini bildirdi. Ankara'ya bağlı kazaların tahrîr-i emlâk ve temettuatının hızlı bir şekilde tamamlanmaya çalışıldığını, gerekli olan yerlere kâtip memurlar gönderilerek gerek İmar Meclisi memurları gerekse kendisi tarafından kaza müdürleri ile diğer görevlilere gerekli açıklamaların ve izahatların yapıldığını ifade etti (BOA. A. MKT. 26/47). Temettuat tahririnde birincil bir rol üstlenmeyen İmar Meclisleri'nin temettuat tahririnin doğru ve düzgün bir şekilde yapılmasında ne kadar etkili olduklarını göstermesi açısından Vasıf Paşa'nın mazbatası oldukça dikkate değer bir durumdur.

Konya İmar Meclisi memurları "Tensikât-ı Mülkiye" gereğince ahalinin temettuatına dair takdim edilecek defterler ile birlikte bir senelik vergi ve temettuatlarının toplam yekûnu kendilerine gönderilen numuneye göre yazmışlardı. Emr-i fermân gereği bu hususun icrası noktasında kesinlikle müsamahakâr ve tembellik içerisinde olmayacaklarını da ifade etmişlerdi (BOA. A. MKT. 28/05).

Konya İmar Meclisi Konya mahallelerinden birinin tahrir olan emlâk ve temettuatına dair bir defterin Konya Valisi Hamdi Paşa tarafından gönderildiğini Meclis-i Vâlâ'ya bildirirken tahriri yapılan mahallenin ahali varlıklı olduklarından gösterilen temettuat miktarının az olduğunu belirtmiştir. Bundan maksat defterin istenilen tahrire uygun olup olmadığının belirlenmesi için bir örnek olarak hazırlandığından yazılan temettuatın azlığına bakılmadığı yönünde uyarıda bulunmuştur (BOA. A. MKT. 25/88).

Yine İmar Meclislerine Meclis-i Vâlâ'dan gönderilen bir emirde ahalinin temettuatına dair tanzim edilen defterlerin geciktirilmeden yapılması, bu defterlerin gönderilen numuneye göre tanzim edilmesi Maliye Nezareti tarafından istendiği belirtildi (BOA. A. MKT. 29/91).

Maden-i Hümayûn'a bağlı Çarsancak kazası ahali kendileri hakkında düşünülen iyi niyetin değerini ve şükürünü bilmeyerek Tanzimat'a kabul edilmelerini kabullenmeyerek ayaklandı. Kazada meydana gelen fitne ortadan kaldırıldıktan ve ahali sakinleştirildikten sonra ayaklanmaya karışanların Palu kazasına gönderilmesi istendi. Çıkan fitne ve fesadın başı olanların yakalanarak Diyarbakır'a yollanması gerekmektedir. Diyarbakır valisi ile birlikte İmar Meclisi memurları tarafından eyalet dahilinde buralara yakın yerlerin ahalisine bu gibi fitneye kalkışmamaları konusunda tenbihlerde bulunmaları gerekmektedir. İhtilalin tamamen ortadan kaldırılarak her haneden ellişer kuruş vergi ile ziraat sahiplerinden onda iki vergi bedeli alınması için yapılacak tahrirata da İmar Meclisi

memurlarından eşlik etmeleri Meclis-i Vâlâ tarafından istendi. Tanzimat'ın Diyarbakır eyaletinde uygulanmaya başlamasından sonra yapılacak temettuat tahririne eşlik etmeleri gerekmektedir. Ayrıca Harput kazasının temettuat tahririne de eşlik edilecektir. Diyarbakır'ın bazı kazalarının iltizama bağlanmasından dolayı çıkabilecek olayların önü ve arkası tahmin edilemediğinden bunun ortaya çıkarılmasında sebat gösterilmesi ve kendilerinin Harput'ta bulunmasından dolayı Diyarbakır valisi ve defterdarı ile birlikte istişare etmeleri Meclis-i Vâlâ tarafından Diyarbakır İmar Meclisi reisi Muammer Paşa'dan istenmiştir (BOA. A. MKT 21/08).

Sonuç

Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı Devleti her alanda yapılan düzenlemeler ile ekonomik, siyasi, askeri ve toplumsal anlamda iyileştirmeler yapmayı planlamıştı. Ancak bu düzenlemeleri elindeki mevcut kadro ile yapmaya çalıştığından birçok uygulama başarısız oldu. 1840 yılında denenen Muhassıllık uygulaması, 1840 ve 1842 yıllarındaki Anadolu ve Rumeli'de gerçekleştirilen müfettişlik uygulamaları devletin bu tür uygulamalar için kullanacağı memurlar olmadığından ya başarısız oldu ya da kısmen başarılı oldu. 1845 yılına gelindiğinde devletin en azından beş senelik bir tecrübesi söz konusuydu.

Devlet 1845 yılında geçmişteki yapılan başarısız uygulamalardaki eksikleri göz önünde bulundurarak "Tensikât-ı Mülkiye" kapsamında birçok alanda mülki düzenlemelere gitti. Bu düzenlemeleri yaparken amaç hem hazine gelirlerinin artırılması ve daha adil bir vergi düzenlemesi yaparak tebaasını rahatlatmak hem de bu düzenlemeleri de kapsayan ancak daha geniş bir çerçeveden tüm coğrafyanın her açıdan bir resminin çıkarılmasıydı. Bunlardan birincisi temettuat tahriri, ikincisi ise İmar Meclisleri'nin kurulmasıdır.

İlk temettuat tahriri 1840 yılında muhassıllar aracılığı ile yapılırken, bu sefer yerel unsurlar yani vali, defterdar, kaymakam ve müdürler aracılığı ile yapılmasına karar verilmiştir. Bundaki amaç ise yerel yöneticilere ve halka devletin güvendiğinin gösterilmesi olmuştur. Devlet tebaasına güvendiğini gösterirken ve bu güvenin karşılığında tebaanın da doğru olarak mal bildiriminde bulunmasını beklemektedir. Ancak devlet bu çok önemli görevi yerel yöneticilere vermekle işi onlara yıkmamış, işi daha sıkı takibini ve idaresini sağlayabilmek için İmar Meclisi memurlarını görevlendirdi. İmar Meclisi memurları kendilerine verilen talimatlar gereği temettuat tahririne doğrudan müdahil olmayarak işin daha doğru, düzgün ve hızlı olabilmesi için çalıştı. Temettuat tahririne doğrudan etkileri olmaması yazışmalara da yansımadığından İmar Meclisleri memurlarının bu çalışmalardaki rolleri tam olarak ortaya konulamamıştır. Ancak İmar Meclisleri'nin, kendilerine verilen talimatnamelerden, Meclis-i Vâlâ'da alınan kararlardan ve Meclis-i Vâlâ ile yapılan yazışmalardan Temettuat Defterleri'nin oluşturulmasında oldukça etkili oldukları anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Akyıldız, Ali. (1993), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (2010), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara.
- Çadırcı, Musa. (2013), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK.
- Çakır, Coşkun. (2012), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Develioğlu, Ferit. (1996), "Temettu-Temettuat", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 13. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Efe, Ayla. (2002), *Muhassıllık Teşkilatı*, (Doktora Tezi), Eskişehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs.
- Efe, Ayla. (2011), "İmar Meclisi Raporlarının Kaynak Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme: Tekfurdağı Örneği", *Belleten*, S. 273, Ağustos, s. 471-503.
- Güran, Tevfik. (1989), *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)*, Ankara: TTK.
- Güran, Tevfik. (2006), "Osmanlı Kamu Maliyesi (1839-1918)", *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler 1*, Haz. Mehmet Genç ve Örol Özvar, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM.) 3/36; 3/45; 4/58.
- Komisyon, (2002), "Kocabaşı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul, s. 140-141.
- Meclis-i Vâlâ Defteri (MVL. d.) 470; 658.
- Öztürk, Said. (2003), "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 287-304.
- Pakalın, M. Zeki. (1992), "Temettu Vergisi" *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Quataert, Donald. (2012), "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", *Tanzimat*, haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 731-740.
- Sadâret Divan Kalemi Evrakı (A. DVN.) 12/37.
- Sadâret Mektûbî Kalemi (A. MKT.) 21/08; 24/36; 25/46; 25/88; 26/37; 26/47; 27/40; 28/05; 29/91; 58/08.
- Serin, Mustafa. (1998), "Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri", *I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler ve Tartışmalar*, Ankara, s. 717-718.
- Takvim-i Vekâyî*, Nu. 287 (17 C. 1261)
- Ünver, Metin. (2009), "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci", *Eski Çağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumları*, Haz. Feridun Emecen, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 119-160.

